

ЗАЛИШЕННЯ ПОЗОВНОЇ ЗАЯВИ БЕЗ РУХУ ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД

LEAVING THE CLAIM WITHOUT MOTION AS A PROCEDURAL INSTRUMENT TO ENSURE THE RIGHT TO A FAIR TRIAL

Фролова І.В., к.ю.н.,
суддя

orcid.org/0009-0009-2887-4731

Стаття присвячена аналізу сутності та ролі інституту залишення позовної заяви без руху в контексті гарантування конституційного права на справедливий суд та доступу до правосуддя. Відмічено, що актуальність дослідження посилюється вимогами статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка хоча й не вимагає абсолютного і необмеженого доступу до суду, проте застерігає від непропорційних обмежень. Обґрунтовано, що основна проблема полягає у визначенні меж застосування залишення позовної заяви без руху задля уникнення його перетворення з механізму корекції на невинуватну процесуальну перешкоду для громадян. Відмічено, що судовою практикою демонструє неоднозначність у застосуванні залишення позовної заяви без руху, що ставить під сумнів її функцію забезпечення права.

Звернута увага на те, що інституту залишення без руху притаманно подвійну функцію. З одного боку, він є механізмом процесуальної дисципліни, що вимагає від позивача дотримання чітких процесуальних вимог щодо форми, змісту заяви, додатків та сплати судового збору. При цьому, такі вимоги не є самоціллю, а необхідною умовою для забезпечення змагальності, рівності сторін та ефективного судового розгляду по суті. З іншого боку, інструмент забезпечує санацію процесу, надаючи позивачу час для усунення недоліків, що фактично запобігає відмові у відкритті провадження та зберігає його право на подальший розгляд.

Водночас, в статті детально розглядається конфлікт сприйняття, коли позивачі, виходячи з ідеї безмежності права на справедливий суд, часто розцінюють вимоги суду як зайвий бюрократичний тягар. Підкреслюється, що процес – це формалізована процедура захисту, і застосування процесуальної норми є не формалізмом, а обов'язковим правилом для суду і для учасників.

Ключовим аспектом дослідження є чітке розмежування надмірного формалізму та належного застосування закону. На основі аналізу практики ЄСПЛ та Верховного Суду України обґрунтовується теза, що надмірний формалізм має місце лише тоді, коли суд залишає заяву без руху з підстав, які є несуттєвими та не впливають на можливість судового захисту (наприклад, технічні опіски, які не стосуються суті спору чи необхідних реквізитів). Всі інші вимоги (сплата збору, підпис, ціна позову), які є істотними для руху справи, є правилом, яке має бути безумовно дотримано.

Як висновок відмічено, що інститут залишення позовної заяви без руху є необхідним та виправданим процесуальним інструментом, який має розглядатися як механізм, що сприяє реалізації права на справедливий суд шляхом вимоги до позивача щодо коректного використання процесуальних форм. Його застосування є обов'язком суду для забезпечення якісного та ефективного судочинства.

Запропоновано задля удосконалення механізму залишення позовної заяви без руху, мінімізації ризику надмірного формалізму та посилення гарантій доступу до правосуддя: 1) узагальнити судову практику щодо критеріїв істотності недоліків для застосування цього інструменту, чітко відмежовуючи технічні помилки від недоліків, які справді унеможливають відкриття провадження встановити, щоб уникнути суб'єктивізму суддів; 2) посилити інформаційну функцію суду, надаючи позивачам більш детальні та зрозумілі роз'яснення щодо усунення недоліків у тексті ухвали про залишення без руху, а також щодо настання правових наслідків у разі їх невиконання, підвищуючи таким чином «дружність» процесу.

Ключові слова: позовна заява, залишення без руху, право на справедливий суд, доступ до правосуддя, процесуальні вимоги, надмірний формалізм, ефективний судовий захист, цивільний процес, усунення недоліків, суд.

The article is devoted to the analysis of the essence and role of the institution of leaving a statement of claim without motion in the context of guaranteeing the constitutional right to a fair trial and access to justice. It is noted that the relevance of the study is enhanced by the requirements of Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, which, although it does not require absolute and unlimited access to court, nevertheless warns against disproportionate restrictions. It is substantiated that the main problem is to determine the limits of application of leaving a statement of claim without motion in order to avoid its transformation from a correction mechanism into an unjustified procedural obstacle for citizens. It is noted that judicial practice demonstrates ambiguity in the application of leaving a statement of claim without motion, which calls into question its function of ensuring rights.

Attention is drawn to the fact that the institution of leaving a statement of motion has a dual function. On the one hand, it is a mechanism of procedural discipline that requires the plaintiff to comply with clear procedural requirements regarding the form, content of the statement, attachments and payment of the court fee. At the same time, such requirements are not an end in themselves, but a necessary condition for ensuring adversarial, equality of parties and effective judicial proceedings on the merits. On the other hand, the instrument ensures the sanitation of the process, giving the plaintiff time to eliminate shortcomings, which actually prevents the refusal to open proceedings and preserves his right to further consideration.

At the same time, the article examines in detail the conflict of perception, when plaintiffs, based on the idea of the limitlessness of the right to a fair trial, often regard the requirements of the court as an unnecessary bureaucratic burden. It is emphasized that the process is a formalized procedure for protection, and the application of a procedural norm is not a formalism, but a mandatory rule for the court and for the participants.

A key aspect of the study is a clear distinction between excessive formalism and proper application of the law. Based on the analysis of the practice of the ECHR and the Supreme Court of Ukraine, the thesis is substantiated that excessive formalism occurs only when the court leaves the application without motion for reasons that are insignificant and do not affect the possibility of judicial protection (for example, technical errors that do not relate to the essence of the dispute or the necessary details). All other requirements (payment of the fee, signature, price of the claim), which are essential for the progress of the case, are a rule that must be unconditionally observed.

As a conclusion, it is noted that the institution of leaving the application without motion is a necessary and justified procedural tool, which should be considered as a mechanism that contributes to the implementation of the right to a fair trial by requiring the plaintiff to correctly use procedural forms. Its application is the duty of the court to ensure high-quality and effective judicial proceedings.

It is proposed to improve the mechanism for leaving a claim without action, minimize the risk of excessive formalism and strengthen guarantees of access to justice: 1) generalize judicial practice on the criteria for the materiality of defects for the application of this tool, clearly distinguishing technical errors from defects that truly make it impossible to establish the initiation of proceedings in order to avoid the subjectivity of judges; 2) strengthen the information function of the court, providing plaintiffs with more detailed and understandable explanations on the elimination of defects in the text of the ruling on leaving without action, as well as on the occurrence of legal consequences in case of their failure, thus increasing the «friendliness» of the process.

Key words: claim, leaving without action, right to a fair trial, access to justice, procedural requirements, excessive formalism, effective judicial protection, civil process, elimination of defects, court.

Актуальність дослідження інституту залишення позовної заяви без руху є очевидною та першочергово зумовлена його центральною роллю у механізмі доступу до правосуддя та забезпечення права на справедливий суд, гарантованого Конституцією України [1] та статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [2]. Важливо відмітити, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [2], хоча й не вимагає абсолютного і необмеженого доступу до суду, проте застерігає від непропорційних обмежень.

В умовах високого навантаження на судову систему та постійного прагнення до ефективного судового захисту, залишення позовної заяви без руху є тим процесуальним інструментом, що слугує необхідним «фільтром» для забезпечення належної якості звернень. Водночас основна проблема його застосування полягає у складності пошуку ідеального балансу: з одного боку, інструмент має дисциплінувати учасників, вимагаючи дотримання чітких процесуальних вимог; з іншого – його надмірно суворе чи формалізоване застосування може стати невинноватою перешкодою та порушенням самого права на справедливий суд. З огляду на що, необхідно чітко визначити межі застосування механізму залишення позовної заяви без руху, задля уникнення його перетворення з механізму корекції на невинновату процесуальну перешкоду для громадян. Тобто, щоб залишення позовної заяви без руху як інструмент залишався засобом сприяння, а не бар'єром.

Варто відмітити, що інститут залишення заяви без руху існує в більшості видів судочинства (зокрема, Цивільний процесуальний кодекс України (далі - ЦПК України) [3], Господарський процесуальний кодекс України (далі - ГПК України) [4], Кодекс адміністративного судочинства України (далі - КАС України) [5]), де ініціювання справи відбувається шляхом подання процесуального документа, але має суттєві особливості залежно від кодексу, що регулює відповідний процес.

Аналізуючи судову практику можливо виокремити певні особливості залишення позову без руху у різних процесуальних актах. Так, у цивільному процесі, поширеними недоліками є: не зазначення ціни позову, відсутність підпису, не подання копій документів за кількістю учасників, несплата судового збору. Господарський процес є схожим на цивільний, але його специфіка пов'язана з суб'єктом складом (юридичні особи, ФОП) та економічним характером спорів. Серед поширених недоліків є: ненадання доказів підтвердження повноважень представника (особливо для юридичних осіб), порушення правил підсудності, несплата судового збору у встановленому розмірі.

Натомість особливості адміністративного процесу пов'язані із публічно-правовим характером спорів (оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень). Додаткові вимоги адміністративного суду як правило стосуються: зазначення інформації про життя заходів досудового врегулювання (якщо передбачено законом), обґрунтування підстав позову у світлі критеріїв протиправності дій влади.

Щодо кримінального процесу, то інститут залишення заяви без руху у класичному розумінні, як для позовної заяви, в даному випадку відсутній. Означене обумовлено тим, що у кримінальному процесі ініціювання відбувається через заяву про вчинення кримінального правопорушення або скаргу на бездіяльність слідчого/прокурора (ст. 303 Кримінального процесуального кодексу України (далі - КПК України) [6]). До прикладу, у випадку скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого/прокурора, якщо вона не відповідає вимогам, слідчий суддя може повернути її, а не залишити без руху (ст. 304 КПК України [6]).

У Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі - КУпАП) [7] інститут залишення позову без руху не застосовується, оскільки цей кодекс регулює процедуру притягнення до адміністративної відповідальності (не судовий позов). Оскарження постанови по справі про адміністративне правопорушення відбувається шляхом подання скарги. Якщо скарга не відповідає вимогам, суд або орган (посадова особа) повертає її для доопрацювання або відмовляє у її прийнятті, але не залишає «без руху», як це відбувається в термінології ЦПК України [3], ГПК України [4], КАС України [5]).

Проведений порівняльний аналіз засвідчує, що ключова різниця полягає у природі правовідносин та функції документа, що подається. У цивільному, господарському та адміністративному процесах подається позовна заява для захисту порушеного права шляхом відкриття провадження. В даному випадку інститут залишення без руху слугує механізмом сприяння позивачу в належному оформленні звернення. У кримінальному процесі та процесі оскарження за КУпАП документи (заява про вчинення кримінального правопорушення, скарга на постанову) мають іншу правову природу, і процесуальні кодекси передбачають інші механізми реакції суду на недоліки, часто це повернення документа або інші процедури, а не класичне «залишення без руху».

Зазначене дає можливість говорити, що інструмент залишення без руху притаманний цивільному, адміністративному та господарському процесам. При цьому, визначенню терміну «залишення позовної заяви без руху» в кодексах не наводиться. З огляду на що, аналізуючи процесуальні норми пропонуємо під терміном «залишення позовної заяви без руху» розуміти процесуальний захід, який застосовується судом у разі невідповідності поданої заяви вимогам закону (процесуального кодексу), суть якого полягає у постановленні суддею ухвали, в якій зазначає конкретні недоліки заяви та встановлюються строки для їхнього усунення.

Фактично залишення позовної заяви без руху є відстрочкою у відкритті провадження, яка надається позивачу для усунення недоліків. Серед поширених причин залишення позову без руху є відсутність підпису уповноваженої особи, невідповідність форми, несплата судового збору, не наведення обґрунтування ціни позову тощо.

Варто відмітити, що залишення позовної заяви без руху не є відмовою у відкритті провадження, а лише тимчасовим зупиненням руху справи, що надає позивачу можливість виправити помилки та продовжити розгляд справи. Якщо недоліки усуваються у встановлений строк, заява вважається поданою в день першого звернення. Якщо ні – заява повертається позивачу. Мета цього інституту – забезпечення належної форми та змісту звернення, що є передумовою ефективного та справедливого судового розгляду. Інститут залишення позову без руху можна також розглядати як механізм корекції, який фактично допомагає позивачу коректно сформулювати свою правову позицію, тим самим забезпечуючи якісний початок процесу.

Водночас інституту залишення позову без руху притаманно подвійну функцію. З одного боку, він є механізмом процесуальної дисципліни, що вимагає від позивача дотримання чітких процесуальних вимог щодо форми, змісту заяви, додатків та сплати судового збору. При цьому, такі вимоги не є самоціллю, а необхідною умовою для забезпечення змагальності, рівності сторін та ефективного судового розгляду по суті. З іншого боку - інструмент забезпечує санацію процесу, надаючи позивачу час для усунення недоліків, що фактично запобігає відмові у відкритті провадження та зберігає його право на подальший розгляд.

Також в контексті розкриття теми, слід акцентувати увагу на конфлікті сприйняття, коли позивачі, виходячи з ідеї безмежності права на справедливий суд, часто розцінюють вимоги суду як зайвий бюрократичний тягар. Таким чином виникає ситуація за якої безмежність права на справедливий суд, як його часто трактують позивачі, протиставляється чітким вимогам процесу. Позивачі часто вважають будь-яку вимогу до форми чи змісту «бюрократичною перешкодою», ігноруючи той факт, що ці вимоги є фундаментальними гарантіями прав іншої сторони (відповідача) на належний захист та змагальність. Належно оформлена заява є передумовою для ефективного судового розгляду, інакше процес не зможе рухатися далі. З огляду на що, судовий процес слід розглядати як формалізованою процедурою захисту, а тому застосування процесуальної норми не може розглядатися як формалізм, бо є обов'язковим правилом для суду і для учасників процесу.

Загалом розмежовуючи надмірний формалізм та належне застосування закону слід звернутись до судової практики, аналіз якої демонструє неоднозначність у застосуванні залишення позовної заяви без руху, що ставить під сумнів її функцію забезпечення права.

Реалізація права на доступ до суду та справедливий судовий розгляд, передбаченого пунктом 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, надає державам-учасницям Конвенції право встановлювати власні правила судової процедури. Ці правила, згідно з практикою ЄСПЛ (рішення у справі Жоффр де ля Прадель проти Франції від 16.12.1992), можуть включати процесуальні заборони та обмеження, що спрямовані на запобігання хаотичному веденню судового процесу [8].

Європейський суд з прав людини підкреслює, що право на доступ до суду є невід'ємним елементом гарантій Конвенції, що ґрунтується на принципах верховенства права та недопущення свавілля. Будь-які обмеження цього права не можуть бути настільки жорсткими чи широкими, щоб порушувати саму його суть. У зв'язку з цим, ЄСПЛ зазначає, що при застосуванні процесуальних норм суди зобов'язані уникати надмірного формалізму, який міг би зашкодити справедливості розгляду справи [9].

Велика Палата Верховного Суду (ВП ВС) у постанові від 13 лютого 2025 року у справі № 9901/437/21 висловила важливі правові позиції щодо застосування норм КАС України [5] про залишення позовної заяви без розгляду [10].

Так, згідно з частиною першою статті 205 КАС України [5], неявка будь-якого учасника справи, якого суд належно повідомив про дату, час і місце засідання, не є перешкодою для розгляду справи по суті, за винятком тих ситуацій, які прямо передбачені цією ж статтею.

Частина п'ята цієї статті встановлює умови, за яких суд залишає позовну заяву без розгляду, що відбувається у разі:

- неявки позивача у судові засідання без поважних причин або неповідомлення ним про причини неявки;
- відсутності заяви позивача про розгляд справи без його участі;
- якщо така неявка перешкоджає розгляду справи.

Важливо, що стосовно позивача, який не є суб'єктом владних повноважень, ця норма застосовується лише у випадку повторної неявки.

Крім того, пункт 4 частини першої статті 240 КАС [5] визначає: суд виносить ухвалу про залишення позову без розгляду, якщо позивач (або повторно, якщо це не суб'єкт владних повноважень) не прибув у підготовче чи судові засідання без поважних підстав або не повідомив про них, і при цьому не подав заяви про розгляд справи за його відсутності. Таким чином, для позивачів-не-суб'єктів владних повноважень, обов'язковою передумовою для залишення позову без розгляду є саме повторна відсутність без поважних причин та без заяви про розгляд справи заочно.

Таким чином у цій конкретній справі ВП ВС проаналізувала обставини, зокрема, щодо належного повідомлення позивача. Стаття 129 КАС України [5] передбачає, що

учаснику, який не має електронного кабінету, текст повістки може бути надісланий судом електронною поштою, факсом, телефонограмою чи текстовим повідомленням – але лише за його письмовою заявою про згоду на такий спосіб зв'язку.

Зважаючи на встановлені факти: наявність заяви позивача про розгляд справи без його участі; повідомлення суду першої інстанції про вимушене перебування позивача за кордоном; відсутність у позивача електронного кабінету та ненадходження від нього заяви про згоду на альтернативні засоби зв'язку згідно зі статтею 129 КАС України [5].

Велика Палата Верховного Суду встановила порушення норм процесуального права судом першої інстанції, дійшовши висновку, що за таких обставин рішення про залишення позову без розгляду було неправильним [10], оскільки суд не врахував волю позивача (заява про заочний розгляд) та поважність причини його відсутності, а також не забезпечив належного повідомлення відповідно до закону.

Таким чином, на основі аналізу практики ЄСПЛ та Верховного Суду України слід відмітити, що надмірний формалізм має місце лише тоді, коли суд залишає заяву без руху з підстав, які є несуттєвими та не впливають на можливість судового захисту (наприклад, технічні описки, які не стосуються суті спору чи необхідних реквізитів). Всі інші вимоги (сплата збору, підпис, ціна позову), які є істотними для руху справи, є правилом, яке має бути безумовно дотримано.

Як висновок слід відмітити, що інститут залишення позовної заяви без руху є необхідним та виправданим процесуальним інструментом, який має розглядатися як механізм, що сприяє реалізації права на справедливий суд шляхом вимоги до позивача щодо коректного використання процесуальних форм. Його застосування є обов'язком суду для забезпечення якісного та ефективного судочинства.

Водночас задля удосконалення механізму залишення позовної заяви без руху, мінімізації, з одного боку, ризиків трактування учасником як надмірний формалізм застосування судом ст. 175 ЦПК України [3], а з іншого, – посилення гарантій захисту до правосуддя пропонується:

- 1) узагальнити практику щодо скасованих ухвал про повернення позову у зв'язку з не виправленням недоліків позивачами;
- 2) узагальнити практику європейського права та проаналізувати, що з одночасним недопущенням надмірного формалізму суду не мають бути надмірно гнучкими. Цивільно-процесуальний кодекс України встановлює правила поведінки для всіх однаковим
- 3) посилити наявність фільтрів щодо форми позовної заяви та правової підготовленості подачі позову до суду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): Міжнародний документ від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
4. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листоп. 1991 р. № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.
5. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 лип. 2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 груд. 1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
8. Рішення ЄСПЛ у справі Жоффр де ля Прадель проти Франції від 16 груд. 1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_078#Text.
9. Ухвала Деснянського районного суду м. Києва від 25 берез. 2025 р. Справа № 754/4375/25. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/126092434/>.
10. ВП ВС висловила щодо безпідставності залишення позову без розгляду у разі неявки позивача у судові засідання. Судова практика. 28 лют. 2025 р. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/234429_vp-vs-vislovilas-shchodo-bezpdstavnost-zalishennya-pozovu-bez-rozglyadu-u-raz-neyavki-pozivacha-u-sudove-zasdannya.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.10.2025
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 14.11.2025
Дата публікації: 28.11.2025